

ALEKSANDRA PRONIŃSKA
Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie

ANNA DYDA
Uniwersytet Jagielloński

Kilka uwag o zapożyczeniach włoskich w polskiej terminologii medycznej¹

A Few Remarks on Italian Loanwords in Polish Medical Terminology

Abstract

The article is an attempt at an initiatory, quantitative and semantic verification of Italian loanwords in the field of medicine and related sciences in the contemporary Polish language. In the introductory part, the aim and the methodology adopted in the research are described. The criteria for identifying loanwords depend on the assumed research perspective: for one-sided research, a loanword from Italian may be considered both a lexeme of Italian origin adopted into the Polish language and a lexeme of any other origin, provided that it was borrowed into Polish via Italian (e.g. the word *gabinet*). In the case of contrastive research, on the other hand, only a lexeme of Italian origin can be considered as an Italian loanword (an Italianism), regardless of the language through which it came into the Polish language (e.g. the lexeme *malaria*). The further part of the article is an analytical segment devoted entirely to Italianisms present in Polish medical terminology. In this part, the initial corpus was analysed in order to preparatively verify the number of Italianisms occurring in Polish medical terminology. Then, the separated target research corpus was subjected to a qualitative analysis. The analysis confirmed that – taking into account the requirement of Italian origin – the number of Italianisms in Polish medical terminology is lower than what is shown in the sources consulted.

Keywords: loanwords, Italianism, transfer, medical term, specialized vocabulary

1 Wykorzystany do zdefiniowania przedmiotu badań termin *zapożyczenie*, podobnie jak używany wymiennie z nim termin *pożyczka językowa* – tradycyjnie stosowane w literaturze językoznawczej w odniesieniu do wyrazów obcego pochodzenia funkcjonujących w danym języku – cechuje brak precyzji i niejednoznaczność. W konsekwencji, znaczenie, w jakim został on użyty w danym tekście, wymaga każdorazowego uściślenia. Również w niniejszym opracowaniu docelowa interpretacja terminu *zapożyczenie* (oraz *italianizm*) zostanie doprecyzowana w treści artykułu. W tytule został on użyty w znaczeniu szerokim na określenie wszelkich zjawisk, które w literaturze językoznawczej są identyfikowane jako pożyczki językowe, i odnosi się do wszystkich leksemów, które w konsultowanych przez nas publikacjach zostały określone mianem zapożyczenia i/ lub transferu z włoskiego.

1. Wprowadzenie i cel pracy

232

Stosunkowo niewielki udział zapożyczeń z włoskiego w zasobie leksykalnym polszczyzny sprawia, że często są one omawiane na tle szerszej perspektywy badawczej. Informacje na ich temat pojawiają się w postaci krótkich, syntetycznych wzmianek w pracach poświęconych historii języka polskiego oraz w opracowaniach poruszających szerokie spektrum tematyki zapożyczeń w języku ogólnym i w odmianach specjalistycznych.² Italianizmy, które przeniknęły do polszczyzny, doczekały się też kilkudziesięciu cennych opracowań naukowych i popularnonaukowych poświęconych im w całości. Zajmowali się nimi zarówno badacze szeroko rozumianej kultury (m.in. Marek Hendrykowski, którego publikacja *Tutti frutti: z dziejów kulturowych transferów języka włoskiego w polszczyźnie dawnej i współczesnej* stanowiła punkt wyjścia analizy podjętej w niniejszym opracowaniu), jak i językoznawcy (reprezentowani głównie przez polonistów, italianistów i romanistów). Z prac o charakterze językoznawczym, które wykorzystano przy ekscerpacji zapożyczeń na potrzeby niniejszego badania, wymienić trzeba przede wszystkim *Zapożyczenia włoskie we współczesnej polszczyźnie* autorstwa Marii Borejszo (2007) oraz największą istniejącą aktualnie cyfrową bazę italianizmów zebranych w ramach projektu *Osservatorio degli Italianismi nel Mondo* (dalej: OIM).³

Niniejszy artykuł stanowi kontynuację rozważań autorek nad słownictwem specjalistycznym z zakresu medycyny i nauk pokrewnych prowadzonych w ujęciu porównawczym włosko-polskim i wpisuje się w nurt badań językoznawczych poświęconych terminologii medycznej.

Celem tego opracowania jest próba wstępnego usystematyzowania włoskich zapożyczeń z dziedziny medycyny i nauk pokrewnych funkcjonujących we współczesnym polskim słownictwie zmierzająca do ustalenia rzeczywistej liczby italianizmów w polskiej terminologii medycznej. Realizacja tak określonego celu wymaga opracowania precyzyjnych założeń metodologicznych, które umożliwią określenie kryteriów jednostek uznanych za zapożyczenia włoskie w badaniach kontrastywnych i pozwolą na ustalenie, z jakiego powodu leksemy, które w jednych opracowaniach są identyfikowane jako zapożyczenia włoskie i/lub transfery z włoskiego, w innych nie są klasyfikowane w taki sposób.

W niniejszym badaniu uwzględniono ponad 200 leksemów, które w konsultowanych pracach zostały uznane za zapożyczenie i/lub transfer z włoskiego. Te jednostki leksykalne, stanowiące wyjściowy korpus badawczy, zostały poddane analizie pod kątem zgodności z przyjętymi kryteriami zakładającymi szerokie rozumienie pojęć *zapożyczenie* oraz *termin medyczny*. W dalszej części analizy doprecyzowane zostały założenia metodologiczne w zakresie kryteriów definicyjnych italianizmów na potrzeby badań

2 Spośród licznych opracowań, w których przewija się tematyka włoskich zapożyczeń, z prac przeglądowych poświęconych historii języka polskiego można wymienić m.in. *Historię języka polskiego* Zenona Klemensiewicza ([1974] 1999), *Zarys dziejów języka polskiego* Bogdana Walczaka ([1995] 1999) czy *Zarys historii języka polskiego 1939–2000* Ireny Bajerowej (2003), natomiast z prac omawiających ogólnie tematykę zapożyczeń w polszczyźnie można wymienić na przykład *Losy wyrazów obcych w języku polskim* Haliny Rybickiej (1976), *Między snobizmem i modą a potrzebami języka, czyli o wyrazach obcego pochodzenia w polszczyźnie* Bogdana Walczaka (1987), *Zapożyczenia z różnych języków we współczesnej polszczyźnie* Małgorzaty Witaszek-Samborskiej (1993), *Kontakty polszczyzny z językami niesłowiańskimi* Bogdana Walczaka (2001).

3 *Osservatorio degli Italianismi nel Mondo* to projekt, którego celem jest zgromadzenie wszystkich zapożyczeń z włoskiego występujących w innych językach. Projektem kierują Luca Serianni i Matthias Heinz, za część polską OIM odpowiada Elżbieta Jamrozik oraz Roman Sosnowski. Zebrany w ramach projektu materiał językowy został udostępniony dzięki uprzejmości Romana Sosnowskiego.

kontrastywnych w stosunku do wymogów przyjmowanych dla badań prowadzonych wyłącznie z punktu widzenia języka biorcy.

Jednostki leksykalne wyłonione w drodze eliminacji spośród wszystkich wyekscerpowanych z konsultowanych prac utworzyły właściwy korpus badawczy obejmujący leksemy uznane za italianizmy funkcjonujące we współczesnym polskim słownictwie specjalistycznym z zakresu medycyny i nauk pokrewnych, które zostały poddane analizie ilościowej i semantycznej.

2. Ekscerpacja zapożyczeń i wstępna weryfikacja zebranego materiału językowego

Podczas wstępnej ekscerpacji materiału językowego wykorzystano listę leksemów zawartą w publikacji Marka Hendrykowskiego (2018: 180–186) oraz opracowany przez Marię Borejszo *Słownik zapożyczeń włoskich we współczesnej polszczyźnie*, w którym autorka zebrała 1096 wyrazów i związków wyrazowych pochodzenia włoskiego, udokumentowanych w polszczyźnie ostatnich dziesięcioleci XX wieku oraz przełomu tysiącleci (Borejszo 2007: 95–189). Uzupełnieniem dla wymienionych pozycji była wspomniana wcześniej lista italianizmów opracowana w ramach projektu OIM.

W trakcie gromadzenia danych leksykalnych wykorzystane zostały również wybrane źródła leksykograficzne, wśród których ogólne słowniki języka polskiego m.in. dostępne w wydaniach elektronicznych: *Wielki słownik języka polskiego* (dalej: WSJP)⁴ i *Uniwersalny słownik języka polskiego* (dalej: USJP)⁵ oraz słowniki i leksykony specjalistyczne m.in. *Słownik pochodzenia nazw i określeń medycznych. Antyczne i nowożytnie dzieje chorób w ich nazwach ukryte* pod redakcją Krzysztofa Zielińskiego ([2004] 2019). Ponadto, przede wszystkim do weryfikacji zebranego materiału, wykorzystano wybrane słowniki etymologiczne oraz *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych z almanachem* pod redakcją Władysława Kopalińskiego ([1994] 2007).

Podczas tworzenia wyjściowego korpusu badawczego posłużono się dwoma kryteriami: językowym i pozajęzykowym. W oparciu o pierwsze ograniczono przedmiot badań do zapożyczeń z włoskiego, natomiast w oparciu o drugie zawężono obszar zainteresowań do dziedziny medycyny i nauk pokrewnych.

W fazie pozyskiwania danych – zakładając szerokie rozumienie pojęcia *zapożyczenie* – przy ekscerpacji leksemów uwzględniono wszystkie jednostki, które zostały uznane przez autorów konsultowanych prac za pożyczkę lub transfer z włoskiego. W ten sposób w korpusie wyjściowym znalazły się zarówno leksemy oznaczające „wyraz lub grupę wyrazów pochodzenia włoskiego o różnym stopniu przyswojenia, od całkowicie niezasymilowanych cytatów [...], po wyrazy, które uległy różnego typu przekształceniom, np. adaptacji graficznej, fonologicznej, morfologicznej, a także modyfikacjom znaczeniowym” (Borejszo 2007: 95), „które dostały się do polszczyzny bezpośrednio z włoskiego” (Borejszo 2007: 12), jak i te uznane za „włoskie transfery językowo-kulturowe” traktujące przeniesienie leksemu do języka biorcy „nie w kategoriach <pożyczki>”, lecz jako fenomen powszechnie występujący w praktyce komunikowania i na swój sposób <naturalny>.” (Hendrykowski 2018: 44).

W ramach kryterium pozajęzykowego – zakładając uwzględnienie słownictwa z zakresu medycyny i nauk pokrewnych – przyjęto interpretację rozszerzającą pojęcia *termin medyczny*. W konsekwen-

4 WSJP [online] <http://www.wsjp.pl>.

5 USJP [wersja online] <http://usjp.pwn.pl>.

cji, w przypadku źródeł leksykograficznych posiadających kwalifikatory dziedzinowe, wzięto pod uwagę wszystkie leksemy odnotowane jako zapożyczenia włoskie opatrzone przez autorów odpowiednim kwalifikatorem dziedzinowym sygnalizującym zarówno przynależność do medycyny i farmacji, jak i do dyscyplin z pogranicza medycyny oraz nauk ścisłych i przyrodniczych, takich jak chemia medyczna oraz biologia medyczna. Zgodnie z przyjętą interpretacją pojęcia *termin medyczny* włączono do korpusu wyjściowego również leksemy bez kwalifikatora dziedzinowego – uwzględnione w materiałach źródłowych jako zapożyczenia z włoskiego – pod warunkiem, że zostały przez nas zakwalifikowane jako przynależne do specjalistycznej leksyki dziedzinowej.⁶ W przypadku leksemów ujętych w opracowaniu Hendrykowskiego (2018) za terminy medyczne uznane zostały wszystkie wyrazy wymienione w rozdziale *Zdrowie, choroby, medycyna*.

W oparciu o przyjęte wstępne założenia dotyczące kryterium językowego i dziedzinowego wyekscerpowano łącznie ponad 200 jednostek leksykalnych, które przez autorów konsultowanych prac zostały określone jako zapożyczenie lub transfer z włoskiego. Pozyskany w ten sposób obszerny materiał językowy utworzył wyjściowy korpus badawczy.⁷

Wszystkie jednostki, które weszły w skład korpusu wyjściowego, poddano wstępnej analizie pod kątem zgodności z przyjętymi założeniami w ramach kryterium chronologicznego, dziedzinowego i językowego. Na podstawie pierwszego z nich wyeliminowane zostały leksemy niespełniające wymogu przynależności do zasobu leksykalnego współczesnej polszczyzny (np. *bistur* ‘mały nożyk chirurgiczny składany’ odnotowany jako zapożyczenie z włoskiego w *Słowniczku wyrazów obcych* Michała Arcta z 1899, ale niewystępujący we współczesnych słownikach języka polskiego). Z korpusu wyjściowego usunięto wyrazy, które całkowicie wyszły z użycia (jak wspomniany *bistur* zastąpiony powszechnie dziś używanym terminem *skalpel*), natomiast pozostawiono leksemy odnotowane w słownikach języka polskiego z kwalifikatorem wskazującym na użycie przestarzałe, np. *febra* (w znaczeniu ‘malaria’) *przestarz.* «malaria, zimnica» (USJP) czy *influenza* (*influenza*) *przestarz.* «grypa» (USJP). W oparciu o kryterium dziedzinowe wyeliminowane zostały wszystkie jednostki leksykalne, które nie weszły w zakres szeroko rozumianego pojęcia *termin medyczny*, np. *cera*, *wiatyk*. Jednocześnie uwzględnione zostały niektóre leksemy z pogranicza medycyny nieoznaczone kwalifikatorem dziedzinowym w materiałach źródłowych, np. *kwarantanna*, *lazaret*, *prestoplast* (Borejszo 2007: 141, 143).

Ostatnia kategoria jednostek leksykalnych, które zostały wyeliminowane z korpusu wyjściowego w pierwszej fazie analizy jako niespełniające kryterium językowego, obejmowała leksemy, które nie

6 Weryfikacji semantycznej zostały poddane wszystkie zapożyczenia włoskie. W konsekwencji, w niektórych przypadkach stwierdzono rozbieżności z danymi źródłowymi, np. Borejszo (2007: 45) w wykazie kategorii semantycznych wymienia dla dziedziny medycyny 7 wyrazów, natomiast w niniejszym badaniu, zgodnie z przyjętymi kryteriami, za należące do medycyny uznałyśmy 10 leksemów.

7 Na łączną ilość ponad 200 jednostek leksykalnych, które weszły do wyjściowego korpusu badawczego, składają się terminy pochodzące z następujących źródeł: Hendrykowski (2018): ponad 200 leksemów; Borejszo (2007): *albarelllo*, *bank*, *influenca/influenza*, *insulina*, *kwarantanna*, *lazaret*, *malaria*, *pappataci*, *pelagra*, *prestoplast*; OIM: *albarelllo*, *chinina*, *febra*, *gabinet*, *galwaniczny*, *influenca/influenza*, *insulina*, *inwaginacja*, *kamfora*, *kwarantanna*, *lazaret*, *malaria*, *pasta*, *pelagra*, *prestoplast*, *syrop*, *szkarlatyna*, *szpatuła*; Zieliński (2019): *fawizm*, *influenza*, *lazaret*, *malaria*, *pelagra*, *petechaie*, *ryfamicyna*, *szkarlatyna*, *weronal*; Arct (1899): *bistur*, *influenca/influenza*, *malarja*, *pasta*, *szkarlatyna*, *szkorbut*.

zostały uznane za zapożyczenie z włoskiego. W tej grupie znalazły się przede wszystkim wyrazy utworzone na gruncie rodzimym, zapożyczone z innego języka niż włoski oraz internacjonalizmy.⁸

W ramach leksemów powstałych na gruncie polszczyzny odrzucone zostały wszystkie wyrazy pochodne, utworzone w wyniku procesów morfologicznych i semantycznych od formy zapożyczonego wyrazu obcego, które w pracach językoznawczych i słownikach języka polskiego z zasady nie są wliczane do kategorii zapożyczeń.⁹ Z korpusu wyjściowego – jako rodzime – wyeliminowane zostały wszystkie formacje powstałe w wyniku przekształceń słowotwórczych lub przesunięć semantycznych (np. *bakteriolog*, *bakteriologia*, *bakteriologiczny* czy *alergen*, *alergiczny*, *alergolog*, *alergologia*, *alergologiczny* utworzone od wyrazów obcego pochodzenia, odpowiednio: *bakteria*, *alergia*). Przez analogię do wyrazów pochodnych nie został uznany za zapożyczenie leksykalne z włoskiego np. termin *prestoplast* w USJP oznaczony podwójnym kwalifikatorem dziedzinowym (med. farm.) i zdefiniowany jako «przylepiec z gazą nasyconą środkiem dezynfekującym, przeznaczony na opatrunki w przypadku drobnych skaleczeń, obtarć itp.». Pomimo że cytowany leksem jest złożeniem zawierającym elementy genetycznie obce, nie zakwalifikowaliśmy go do kategorii zapożyczeń leksykalnych, ponieważ nie został przejęty do polszczyzny, lecz powstał na gruncie rodzimym za pomocą technik słowotwórczych stosowanych w języku polskim.¹⁰

Kolejna grupa wyrazów odrzuconych obejmowała uznane za transfer z włoskiego zapożyczenia z innych języków. Taka sytuacja miała miejsce w przypadku galicyzmów uznanych za italianizmy (np. *dentysta*, *fiolka*, *grypa*, *kompres*, *kretyn*, *plomba*), rzadziej w przypadku zapożyczeń z niemieckiego (np. *prosektor*, *witamina*, *szpital*) oraz wyrazów rodzimych posiadających udokumentowany prasłowiański etymon (np. *gardło*, *skóra*).

W korpusie wyjściowym znalazła się liczna grupa terminów, którym przyznano status transferu z włoskiego, kierując się wyraźnym podobieństwem formalnym i zbieżnością semantyczną polskiego leksemu do uznanego za podstawę potencjalnego zapożyczenia wyrazu włoskiego (np. pl. *agonia* / it. *agonia*, pl. *aspiryna* / it. *aspirina*, pl. *chinina* / it. *chinina*, pl. *chirurgia* / it. *chirurgia*, pl. *cholera* / it. *collera*, pl. *epidemia* / it. *epidemia*, pl. *hipotermia* / it. *ipotermia*, pl. *syrop* / it. *sciropo*, pl. *szkorbut* / it. *scorbuto*, itp.). W tej kategorii znalazły się odgrywające istotną rolę w rozwoju specjalistycznych odmian języka, należące do wspólnego zasobu leksykalnego i – w większości – wywodzące się z języków klasycznych, internacjonalizmy. Potwierdzające znaczny stopień umiędzynarodowienia terminologii medycznej internacjonalizmy

8 Podstawą uznania danego leksemu za internacjonalizm była kwalifikacja w WSJP, w którym „Jeżeli wyraz będący podstawą zapożyczenia występuje w więcej niż jednym języku i nie ma pewności, z którego został zapożyczony, podaje się kwalifikator internac. (czyli internacjonalizm) [...]” (<http://wsjp.pl/index.php?pokaz=zasady&l=1&ind=0> [data dostępu: 23.2.2021]).

9 Por. m.in. Borejszo (2007: 95), która wyraźnie zaznacza, że „Do zapożyczeń włoskich nie włączono wyrazów utworzonych już w polszczyźnie na bazie morfemów włoskich, traktując tego typu formacje jako efekt rodzimych procesów słowotwórczych (np. pol. *kawaler* – wł. *cavalliere*, ale pol. *kawalerski* ← pol. *kawaler*)”.

10 Konfrontacja źródeł leksykograficznych wykazuje rozbieżności w zakresie elementów składowych złożenia: według USJP leksem *prestoplast* powstał z połączenia włoskiego *presto* ‘szybko’ z członem *plast* <gr. *plastós* ‘ulepiony’> (oznaczającym: «ostatni człon wyrazów złożonych wskazujący na ich związek znaczeniowy» a) «z cząstką, granulką, komórką roślinną, np. chromoplast, leukoplast», b) «z tworzywem sztucznym, np. *termoplast*»), zatem mógłby być interpretowany jako zapożyczenie sztuczne, natomiast według *Słownika Wyrazów Obcych* Jana Tokarskiego ([1971] 1980) (dalej: SWOT) jest formacją hybrydalną o mieszanej, włosko-polskiej budowie: <nazwa fabryczna, z wł. *presto* ‘szybko’ + *plast(er)*>. Niezależnie od przyjętej interpretacji (czy drugim członem złożenia jest polski wyraz *plast(er)* czy formant greckiego pochodzenia – *plast*) *prestoplast* pozostaje wyrazem utworzonym na gruncie rodzimym, analogicznie do określeń *viscoplast* (inna nazwa handlowa plastra z opatrunkiem i/lub przylepca), czy *kapsiplast* farm. «plaster ze środkiem drażniącym, stosowany w bólach gośćcowych [...]» (USJP).

są licznie reprezentowane zarówno przez latynizmy (lub greczyzmy) przejęte do języków nowożytnych z łaciny (lub greki), jak i utworzone współcześnie z morfemów wywodzących się z języków klasycznych i używane równolegle w różnych językach, tzw. zapożyczenia sztuczne (np. *insulina*, *laryngologia*, *ortopedia*, *ortodoncja*, *papaweryna*). W trakcie analizy starano się wyeliminować z tej grupy wszystkie leksemy, które nie mają włoskiego pochodzenia lub nie przeniknęły do polszczyzny za pośrednictwem włoskiego, pozostawiając jednostki, w stosunku do których (i) udało się potwierdzić włoskie pochodzenie względnie pośrednictwo włoskiego w przejściu leksemu do polszczyzny oraz te, (ii) w stosunku do których nie udało się jednoznacznie ustalić, że nie spełniają tych wymogów. Wszystkie zidentyfikowane w korpusie wyjściowym jednostki posiadające status internacjonalizmu, w przypadku których nie zostało udokumentowane włoskie pochodzenie leksemu lub pośrednictwo języka włoskiego w przejściu do polszczyzny, zostały wyeliminowane (np. *organizm*, *syrop*, *szkorbut*).

Leksemy, które pozostały w korpusie wyjściowym, spełniają dwa zasadnicze kryteria, na podstawie których został im przypisany status zapożyczenia z włoskiego. Pierwsze z nich to kryterium pochodzenia, zgodnie z którym zapożyczeniem z włoskiego jest każdy przejęty do polszczyzny wyraz włoskiego pochodzenia. Przez te ostatnie rozumiemy wyłącznie leksemy, które posiadają włoski etymon: zostały utworzone we włoskim na bazie elementów rdzennie włoskich i/lub łacińskich (np. *malaria* <wł. malaria, malo+aria>, *fawizm* <wł. favismo, fava+ismo; fava [od łac. *faba*]>) lub zostały przejęte bezpośrednio z łaciny do włoskiego i z tego języka rozpowszechnione (np. *febrea* <wł. febbre [od łac. *fēbre(m)*]>, *influenca* <wł. influenza [od łac. *inflūentiā(m)*]>). Drugie kryterium, zakładające identyfikację zapożyczenia przez wskazanie „bezpośredniego źródła zapożyczenia” (Walczak 1989: 76), przewiduje wskazanie języka, za pośrednictwem którego dany termin wszedł do języka biorcy. W tym wypadku za zapożyczenie z włoskiego uznany może być leksem dowolnego pochodzenia przejęty do polszczyzny za pośrednictwem włoskiego (np. *gabinet*).¹¹

3. Założenia metodologiczne w badaniach kontrastywnych zapożyczeń

Zależnie od przyjętej perspektywy badawczej i stawianych celów możliwe jest uznanie za zapożyczenie włoskie / z włoskiego takiego leksemu, który spełnia wymogi pierwszego i/lub drugiego kryterium. W prowadzonych z perspektywy języka biorcy badaniach jednostronnych, których celem jest analiza polskich zasobów leksykalnych, do uznania za zapożyczenie z włoskiego wystarczające jest spełnienie drugiego kryterium, zgodnie z którym włoski – pośrednicząc w przejściu danego wyrazu obcego do polszczyzny – jest ostatnim ogniwem procesu zapożyczenia. W tym wypadku pierwsze kryterium – pochodzenia etymologicznego – jest opcjonalne.¹²

W badaniach kontrastywnych pojęcie zapożyczenia wymaga zawężenia do jednostek leksykalnych, które obligatoryjnie spełniają pierwsze kryterium, czyli wyłącznie do jednostek posiadających włoskie pochodzenie. Na potrzeby niniejszej pracy, dla tej grupy zapożyczeń – rdzennie włoskich – rezerwujemy termin *italianizm*, przez który rozumiemy wyłącznie te zapożyczenia, które posiadają udokumentowany

11 Por. podejście leksykalistyczne oraz morfosemantyczne wprowadzone przez Weinsberga (1968).

12 Podobne stanowisko zajmuje Walczak, według którego „tylko ostatnie ogniwo łańcucha, aktu zapożyczenia wyrazu obcego przez język polski, jest faktem z zakresu historii polszczyzny” (Walczak 1989: 76).

włoski etymon lub zostały przejęte z łaciny bezpośrednio do włoskiego i z tego języka rozpowszechnione. Takie zawężenie omawianego pojęcia w badaniach porównawczych wynika z założenia dotyczącego analizy zarówno z punktu widzenia języka biorcy, jak i z punktu widzenia języka dawcy. Italianizmy, rozpatrywane jako elementy składowe słownictwa (ogólnego i specjalistycznego) polszczyzny, obejmują – zależnie od języka pośredniczącego w procesie zapożyczenia – zarówno pożyczki bezpośrednie, jak i pośrednie. Z uwagi na kontrastywny charakter niniejszego opracowania, którego celem jest wstępne określenie liczby włoskich wyrazów w polskiej terminologii medycznej, właściwy przedmiot analizy jest ograniczony do leksemów spełniających obligatoryjnie kryterium pochodzenia.

4. Italianizmy w polskiej leksyce medycznej: analiza ilościowa i semantyczna

W oparciu o przyjęte na wstępie założenia językowe i dziedzinowe z korpusu wyjściowego liczącego ponad 200 jednostek leksykalnych wyekscerpowano 11 italianizmów, które weszły w skład ostatecznego korpusu badawczego. Zgodnie z przyjętą definicją italianizmami są wyłącznie jednostki posiadające udokumentowane włoskie pochodzenie (etymon): utworzone we włoskim za pomocą mechanizmów słowotwórczych z elementów rdzennie włoskich i/lub łacińskich lub przejęte do włoskiego bezpośrednio z łaciny. Zaliczone do kategorii italianizmów leksemy zostały ujęte w tabeli, w której podano: italianizm, włoski pierwowzór zapożyczonego wyrazu¹³ wraz z informacją o mechanizmie słowotwórczym oraz znaczenie przytoczone według jednego ze współczesnych słowników języka polskiego.

Tab.1 Wykaz italianizmów w polskiej terminologii medycznej

Italianizm	Pierwowzór wyrazu zapożyczonego wraz z etymologią	Znaczenie
<i>albarello</i>	<i>albarello</i> der. od <i>albero</i>	‘aptekarskie naczynie ceramiczne’ (SJP PWN).
<i>bank</i>	<i>banca</i> der. od <i>banco</i>	<i>med.</i> ‘miejsce, w którym magazynuje się zakonserwowane tkanki, narządy, krew itp.’ (SJP PWN).
<i>fawizm</i>	<i>favismo</i> der. od <i>fava</i> + <i>ismo</i>	‘nazwa schorzenia wrodzonego wywołanego niedoborem w krwinkach czerwonych enzymu dehydrogenazy glukozy-6-fosfatazy, dochodzi do objawów hemolizy erytrocytów (żółtaczka, oddawanie ciemnego moczu itp.) indukowanej m.in. spożyciem bobu (łac. <i>Vicia faba</i>). [...] Nazwa <i>favismo</i> , wywodząca się z łac. nazwy bobu, od starożytności uprawianego jako roślina jadalna, została wprowadzona w 1894 r. przez wł. lekarza G. Monatano.’ (Zieliński [2004] 2019: 247–248).

13 Określenie według Borejszo (2007: 96).

Italianizm	Pierwotny wyraz zapożyczonego wraz z etymologią	Znaczenie
<i>febra</i>	<i>febbre</i> od łac. <i>fēbre(m)</i>	1. 'gorączka, której towarzyszą dreszcze' 2. <i>przest.</i> 'malaria' 3. <i>pot.</i> 'opryszczka – objaw' (WSJP); <i>żółta febra med.</i> 'ostra choroba zakaźna występująca w krajach tropikalnych, przenoszona przez komary, objawiająca się m.in. wysoką gorączką i współwystępowaniem żółtaczką'; <i>Febris flava</i> (WSJP).
<i>influenca/ influenza</i>	<i>influenza</i> od łac. <i>influentia(m)</i>	<i>przestarz.</i> 'ostra choroba zakaźna wywołana przez wirus przesykalny, występująca często epidemicznie; grypa' (SJPD).
<i>inwaginacja</i>	<i>invaginazione</i> der. od <i>invaginare</i>	<i>med.</i> 'wpuklenie się jednego odcinka jelita w drugi, jedna z przyczyn niedrożności jelita; wgłobienie jelita' (SWOT).
<i>kontrast</i>	<i>contrasto</i> der. od <i>contrastare</i>	<i>med. pot.</i> 'substancja wprowadzana do organizmu podczas niektórych badań obrazowych w celu lepszego uwidocznienia struktury narządów' (WSJP).
<i>kwarantanna</i>	<i>quarantena</i> der. od wenecc. <i>quarantina</i>	1. 'przymusowe, okresowe odosobnienie ludzi, zwierząt, towarów itp. przybyłych lub przywiezionych z miejsc dotkniętych jakąś epidemią' 2. 'budynek przeznaczony do takiego odosobnienia' (SJP PWN).
<i>lazaret</i>	<i>lazzaretto</i> od (N) <i>azaret</i> i <i>l(azzaro)</i> 'lebbroso'	1. 'szpital wojskowy, zwłaszcza urządzony doraźnie w warunkach polowych' 2. 'szpital dla zakaźnie chorych, zwłaszcza dla trędowatych, leprozorium' (USJP).
<i>malaria</i>	<i>malaria</i> złoż. z <i>malo</i> i <i>aria</i>	'choroba tropikalna przenoszona przez komary, objawiająca się cyklicznymi nawrotami wysokiej gorączki i dreszczy' (WSJP).
<i>pelagra</i>	<i>pellagra</i> złoż. z <i>pelle</i> i <i>agra</i>	'choroba wywołana brakiem witaminy PP i witamin z grupy B, objawiająca się zaczerwienieniem i obrzękiem skóry, zaburzeniami w przewodzie pokarmowym oraz zaburzeniami psychicznymi i nerwowymi; rumień lombardzki' (USJP).

Pozyskany w ten sposób materiał językowy został poddany analizie semantycznej, w wyniku której możliwe było wyodrębnienie 5 kategorii reprezentujących: (i) schorzenia/objawy: *fawizm, febra, influenza, inwaginacja, malaria, pelagra*; (ii) miejsca związane z leczeniem i/lub przeznaczone do celów medycznych: *bank, kwarantanna, lazaret*; (iii) środki farmaceutyczne i substancje chemiczne: *kontrast*; (iv) naczynia aptekarskie: *albarello*; (v) sposoby leczenia i zapobiegania: *kwarantanna*. Najliczniejszą grupą, pod względem semantycznym, są wyrazy odnoszące się do jednostek chorobowych, pozostałe kategorie reprezentowane są przez pojedyncze przykłady. Jeden z leksemów (*kwarantanna*), zważywszy na podwójne znaczenie, został przypisany do dwóch kategorii semantycznych.

Przeprowadzone badania pokazują, iż liczba italianizmów z dziedziny medycyny i nauk pokrewnych we współczesnej polszczyźnie jest niewielka – wynosi 11 jednostek leksykalnych (co stanowi ok. 5,5% w stosunku do całości przeanalizowanego materiału). Wynik ten jest konsekwencją przyjętych w ni-

niejszej pracy kryteriów, według których za italianizmy uznano wyłącznie leksemy z udokumentowanym włoskim pochodzeniem, odrzucając wyrazy, które nie są etymologicznie włoskie, ale zostały przejęte do polszczyzny za pośrednictwem tego języka i są uznawane za zapożyczenia z włoskiego w badaniach jednostronnych. Jednocześnie należy zaznaczyć, że znaczenia medyczne leksemów *bank* i *kontrast* nie zostały zapożyczone, lecz ukształtowały się równolegle w różnych językach w wyniku przesunięcia semantycznego (specjalizacji znaczeń). W konsekwencji, przyznanie statusu zapożyczenia leksykalnego w odniesieniu do ich znaczeń medycznych może budzić uzasadnione zastrzeżenia: czy – jako neosemantyzmy – mogą być uznane za zapożyczenia.

5. Wnioski

Przeprowadzona analiza potwierdziła, iż – przy zachowaniu wymogu włoskiego pochodzenia – liczba italianizmów w polskiej terminologii medycznej jest mniejsza niż to wynika z konsultowanych źródeł. Uzyskany wynik nie może być jednak traktowany jako ostateczny. Całościowa analiza włoskich zapożyczeń występujących w medycynie i naukach pokrewnych powinna uwzględnić, wymagającą dodatkowych ustaleń, grupę „potencjalnych italianizmów” obejmującą terminy, dla których nie udało się jednoznacznie uznać ani wykluczyć statusu zapożyczenia z włoskiego ze względu na brak zgodności co do ich pochodzenia w źródłach leksykograficznych. Odrębną kategorię leksemów, którą należałoby wziąć pod uwagę, stanowią utworzone od włoskich nazw własnych terminy odimienne, takie jak: *Acqua Tofana* ‘dost. woda Tofany; śmiertelna trucizna’ nawiązująca do Tofany ‘wynałazczyni trucizny bez barwy i zapachu, zwanej przez nią *manną św. Mikołaja z Bari*’ (Kopaliński [1994] 2007: 12) czy *weronal* ‘biały, krystaliczny proszek o gorzkawym smaku, stosowany jako środek nasenny i przeciwwymiotny’ (SJP PWN) od nazwy miasta Werona. Ta grupa leksemów wymaga weryfikacji w oparciu o słowniki i leksykony specjalistyczne przy jednoczesnym określeniu specyficznych kryteriów umożliwiających identyfikację ich włoskości. Omówienie tej problematyki wykracza poza zakres niniejszej pracy, dlatego ograniczamy się jedynie do jej zasygnalizowania.

Bibliografia

- Arct, Michał (1899) *Słowniczek wyrazów obcych*. Warszawa: Wydawnictwo M. Arcta.
- Bajerowa, Irena (2003) *Zarys historii języka polskiego 1939–2000*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Bochnakowa, Anna (red.) (2012) *Wyrazy francuskiego pochodzenia we współczesnym języku polskim*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Borejszo, Maria (2007) *Zapożyczenia włoskie we współczesnej polszczyźnie*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Boryś, Wiesław (2005) *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Długosz-Kurczabowa, Krystyna (2003) *Nowy słownik etymologiczny języka polskiego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Długosz-Kurczabowa, Krystyna (2008) *Wielki słownik etymologiczno-historyczny języka polskiego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

- Dubisz, Stanisław (red.) ([2003] 2005) *Uniwersalny słownik języka polskiego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Górnicz, Mariusz (2017) „Zapożyczenia w tekstach specjalistycznych – klasyfikacja i problemy teoretyczne”. [W:] *Polilog. Studia Neofilologiczne*. Nr 7; 231–246.
- Górnicz, Mariusz (2019) *Wewnątrzjęzykowe uwarunkowania zapożyczeń technolektalnych w języku polskim*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Instytutu Komunikacji Specjalistycznej i Interkulturowej Uniwersytetu Warszawskiego.
- Hendrykowski, Marek (2018) *Tutti frutti. Z dziejów kulturowych transferów języka włoskiego w polszczyźnie dawnej i współczesnej*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Jamrozik, Elżbieta (2017) „Gli italianismi in polacco: storia e realtà attuale”. [W:] Matthias Heinz (red.) *Osservatorio degli italianismi nel mondo. Punti di partenza e nuovi orizzonti*. Atti dell’incontro OIM Firenze, Villa Medicea di Castello 20 giugno 2014; 89–110.
- Klemensiewicz, Zenon ([1974] 1999) *Historia języka polskiego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kopaliński, Władysław ([1994] 2007) *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych z almanachem*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Rytm.
- Kreiner, Jerzy (1960) *Słownik etymologiczny łacińskich nazw i terminów używanych w biologii oraz medycynie*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wydawnictwo PAN.
- Markowski, Andrzej (2012) *Wykłady z leksykologii*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Rybicka, Halina (1976) *Losy wyrazów obcych w języku polskim*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Sobol, Elżbieta (red.) (1995) *Słownik wyrazów obcych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Sosnowski, Roman (2003) „Alcune osservazioni sull’influenza dell’italiano bancario e contabile sulle altre lingue europee (XIV-XVII secolo)”. [W:] Stanisław Widlak, Maria Maślanka-Soro, Roman Sosnowski (red.) *Lingua e Letteratura Italiana dentro e fuori la Penisola: atti del III Convegno degli Italianisti Europei*. Cracovia, 11–13 ottobre 2001. Kraków: Wydaw. Uniwersytetu Jagiellońskiego; 485–492.
- Stetkiewicz, Maria Teresa (1980) „Zakres występowania italianizmów w języku polskim”. [W:] *Zeszyty Naukowe Filii Uniwersytetu Warszawskiego w Białymstoku*. Zeszyt 31. Humanistyka. Dział F – Prace Filologiczne, V; 145–155.
- Szemberska, Anna (2011) „Wybrane nowe italianizmy we współczesnej polszczyźnie”. [W:] *Kwartalnik Językoznawczy*. Z. 3 (7); 46–64.
- SWOT: Tokarski, Jan (red.) ([1971] 1980) *Słownik wyrazów obcych*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Walczak, Bogdan (1987) *Między snobizmem i modą a potrzebami języka, czyli o wyrazach obcego pochodzenia w polszczyźnie*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Walczak, Bogdan ([1995] 1999) *Zarys dziejów języka polskiego*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Walczak, Bogdan (2001) „Kontakty polszczyzny z językami niesłowiańskimi”. [W:] Jerzy Bartmiński (red.) *Współczesny język polski*. Lublin: Wydawnictwo UMCS; 527–540.
- Weinsberg, Adam (1968) „Etymologia słowotwórcza czy leksykalna?”. [W:] *Slavia Orientalis*. XVII, nr 3; 443–447.
- Widlak, Stanisław (1996) „Interferenze linguistiche italo-polacche (alcuni appunti)”. [W:] *Studia romanica et anglica Zagrabiensia (Sraz)*. XLI; 113–126.
- Widlak, Stanisław (2006) „Le vie della penetrazione dei più antichi latino-italianismi nella lingua polacca”. [W:] AA.VV., *Identità e diversità nella lingua e nella letteratura italiana*, A. XVIII C. AISLLI (Lovanio, 16–19 luglio 2003), Firenze, vol. I: L’italiano oggi e domani; 481–489.

- Widłak, Stanisław (2009) „Italianismi in polacco: interferenze fra lingue comuni e lingue regionali”. [W:] Michel Bastiaensen *et al.* (red.) *Tempo e memoria nella lingua e nella letteratura italiana*. A. C. AIPI. Ascoli Piceno 2006. Vol. I: „Linguistica e didattica”; 219–228.
- Witaszek-Samborska, Małgorzata (1993) *Zapożyczenia z różnych języków we współczesnej polszczyźnie (na podstawie słowników frekwencyjnych)*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.
- Zaręba, Alfred (1947) „Włoskie zapożyczenia we współczesnej polszczyźnie”. [W:] *Język Polski*. Vol. XXVII; 16–21.
- Zawadzka, Daniela (1976) „Zapożyczenia włoskie w języku polskim XVI wieku”. [W:] *Kultura i Społeczeństwo*. T. XX/1; 117–126.
- Zieliński, Krzysztof ([2004] 2019) *Słownik pochodzenia nazw i określeń medycznych. Antyczne i nowożytnie dzieje chorób w ich nazwach ukryte*. Bielsko-Biała: Alfa-medica press.

Źródła internetowe

- Dizionario italiano De Mauro. Online: <http://dizionario.internazionale.it> [data dostępu: 28.9.2020].
- OIM: *Osservatorio degli Italianismi nel Mondo*. Online: <http://italianismi.org> (w przygotowaniu) [data dostępu: 27.9.2020].
- SJP PWN: *Słownik języka polskiego PWN*. Online: <http://sjp.pwn.pl> [data dostępu: 28.9.2020].
- SJPD: Doroszewski, Witold (red.) *Słownik języka polskiego*. Online: <http://sjpd.pwn.pl> [data dostępu: 28.9.2020].
- USJP: Dubisz, Stanisław (red.) *Uniwersalny słownik języka polskiego*. Online: <http://usjp.pwn.pl> [data dostępu: 28.9.2020].
- Vocabolario Treccani. Online: <http://www.treccani.it/vocabolario/> [data dostępu: 28.9.2020].
- WSJP: Żmigrodzki, Piotr (red.) *Wielki słownik języka polskiego PAN*. Online: <http://www.wsjp.pl> [data dostępu: 28.9.2020].

